

В. В. АНДРІЙВ. СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Розглядаються теоретичні питання стосовно учасників правовідносин із соціального страхування. Досліджується поняття, види та правовий статус суб'єктів соціально-страхових правовідносин

Ключові слова: соціальне страхування, застрахована особа, страхувальник, страховик.

Рассматриваются теоретические вопросы относительно участников правоотношений по социальному страхованию. Исследуется понятие, виды и правовой статус субъектов социально-страховых правоотношений.

Ключевые слова: социальное страхование, застрахованное лицо, страхователь, страховщик.

Gives the considerations of the theory issues consider the parties to a legal social insurance relationship. The definition, kinds of the parties to a legal social insurance relationship and their legal status have been explored.

Key words: social insurance, insured person, insurant, insurer.

Важливою складовою створеної в Україні системи соціального забезпечення є соціальне страхування. Врегульоване нормами права, воно існує і формі правовідносин. Правовідносини – це суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконувати ці вимоги, що охороняються державою¹.

Теоретичні питання соціального страхування глибоко вивчалися такими дослідниками, як В.С. Андреев, Е.І. Астрахан, К.С. Батигін, та ін. Проте у дослідженнях цих фахівців не висвітлюється проблематика суб'єктів розглядуваних правовідносин в умовах формування в Україні ринкової економіки.

До складу правовідносин, зазвичай включають їх суб'єктів, об'єкт і юридичний зміст (сукупність прав і обов'язків учасників). «Не може бути безсуб'єктних правовідносин, позаяк будь-яке правовідношення є суспільним відношенням, існуючим між людьми або групами людей», – наголошує Ю.К. Толстой². На думку В.М. Протасова. Саме суб'єкти утворюють склад правовідношення як цілісно-го, системного явища³.

Суб'єкт виявляється в різних способах організації форм активності – у спілкуванні, діяльності, в пізнанні. У такому розумінні варто підкреслити 3 важливі якості його діяльності: 1) вона є реальною, а результат цієї діяльності, як правило, відчужується від суб'єкта; 2) суб'єкт сам створює умови власної діяльності; 3) остання має свою структуру, що охоплює мету, мотиви і спрямованість суб'єкта.

Категорія «суб'єкт правовідносин» є соціально-юридичною і має місце тільки в правовій дійсності, бо її створив правопорядок, а не жива природа. Суб'єкт є своєрідною точкою відліку багатьох юридичних явищ.

Слід підтримати З.С. Галавана, який вважає, що суб'єкти правовідносин – це більш конкретизовані суб'єкти права. Перші мають реальні права й обов'язки, в

© АНДРІЙВ Валентина Василівна – здобувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

той час як другі мають тільки здатність до їх реалізації, але можуть ніколи у ті чи інші правовідносини не вступити з різних причин: за станом здоров'я, за відсутністю такої необхідності тощо. «Суб'єкти права» – більш широке поняття, яке охоплює всіх осіб, наділених відповідною правосуб'єктністю, які потенційно можуть вступити в певні правовідносини. Суб'єкти ж правовідносин – це конкретні учасники останніх, між якими виникають відповідні зв'язки (суспільні відносини), врегульовані нормами права. Вони не потенційно, а реально вступають у суспільні відносини, реалізують свої суб'єктивні права й виконують юридичні обов'язки⁴.

Багато вчених дотримуються точки зору, що у праві соціального забезпечення варто виокремлювати загальну (бути суб'єктом права взагалі), галузеву та спеціальну правоздатність. Приміром, Р.І. Іванова під галузеву правоздатність розуміє гарантовану державою загальну можливість володіти правами та нести обов'язки в соціально-забезпечувальних правовідносинах будь-якого виду⁵. А.Д. Зайкін займає позицію, що вступаючи в конкретні соціально-забезпечувальні правовідносини, громадянин наділяється не тільки галузеву, а й спеціальною правоздатністю⁶.

Кожна особа, яка володіє загальною правоздатністю є суб'єктом права, однак щоб стати суб'єктом правовідносин із соціального страхування, окрім загальної вона повинна мати як галузеву, так і спеціальну правоздатність. Право на соціальне страхування виникає одночасно з виникненням трудових правовідносин в якості конкретизованого конституційного права, передбаченого ст. 46 Основного Закону України. Вказівка в законодавстві на те, що громадянин, вступивши у відносини по застосуванню його праці, підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і матеріальному забезпеченню за рахунок його коштів, є одночасно і зверненням до органів, що здійснюють соціальне страхування, і до роботодавців як страхувальників⁷.

Суб'єктами соціально-страхових правовідносин є застраховані особи, страхувальники та страховик. Кожен із них наділений певними правами й обов'язками, що можуть бути реалізовані із набуттям відповідної правосуб'єктності. Різноманітні зв'язки об'єктивного права і суб'єктів правовідносин найповніше можуть бути охарактеризовані через поняття «правовий статус».

Приєднуємося до погляду С.М. Прилипка й О.М. Ярошенка, на думку яких, правовий статус – це визначений нормами права стан суб'єкта права, що відображає його становище у взаємовідносинах із іншими суб'єктами права. Елементами його змісту є: правосуб'єктність та юридичні права й обов'язки. Інтерес, який сформувався, передусє правам та обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві, чи просто підлягає правовому захисту державою, є категорією позаправовою або доправовою і виражається, головним чином, у загальних принципах законодавства. Не є елементом правового статусу і юридична відповідальність. Вона є особливим правовим станом суб'єктів суспільних відносин, який випливає із змісту правових норм і направлений на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків. Таким чином, юридична відповідальність не існує на одній площині з правами й обов'язками, а направлена на забезпечення їх реалізації. З формально-юридичної точки зору, юридичні гарантії нічим не відрізняються від тих суб'єктивних прав суб'єкта трудового права, реалізацію яких вони покликані забезпечити. Більш того, провести чітку межу між власне суб'єктивними правами та суб'єктивними правами-гарантіями

досить часто дуже складно, тому що одні і ті ж суб'єктивні права в одній сфері суспільних відносин, будучи гарантованими правами, в іншій сфері самі є гарантіями⁸.

Центральний суб'єкт соціально-страхових правовідносин – застрахована особа тому, що вся розглядувана система направлена на реалізацію його прав. Фактично це особа, чий інтерес служить об'єктом страхування. У результаті укладення працівником трудового договору він набуває права на матеріальне забезпечення за рахунок коштів соціального страхування. Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування це право зумовлене обов'язковістю страхування осіб, які працюють за трудовим договором. Як зазначає В.В. Жернаков, без набуття статусу найманого працівника не можна набути статусу застрахованої особи, а трудові правовідносини можуть виникати тільки на добровільних засадах⁹. Б.К. Бегичев також відзначає органічний зв'язок між трудовими відносинами і відносинами по державному соціальному страхуванню, який виявляється у залежності права на матеріальне забезпечення від існування в минулому або сучасному трудових правовідносин. За його висловом, державне соціальне страхування має місце там, де є наявними трудові відносини¹⁰.

У той же час В.С. Андрєєв, відзначає самостійність правовідносин соціального страхування, які виникають не тому, що працівник перебуває у трудових правовідносинах, а тому, що перебуваючи в останніх, він стає непрацездатним або щодо нього виникли інші обставини, які надають йому безумовне право вимагати від органів соціального страхування певний вид забезпечення за рахунок коштів державного соціального страхування¹¹.

Н.М. Стаховська взагалі відкидає будь-яку специфіку соціально-страхових відносин і робить висновок, що всім відносинам у праві соціального забезпечення притаманний соціально-аліментарний характер¹².

Однак, не тільки вступ громадянина в трудове правовідношення повинен розглядатися як факт, що породжує правовідносини із соціального страхування. Це можуть бути й інші юридичні факти, з якими норми права пов'язують виникнення прав і обов'язків у вказаній царині.

Соціально-страхова дієздатність не може виникнути раніше правоздатності, тому що не можна здійснювати права й обов'язки особисто, не маючи можливості взагалі ними володіти. Дієздатність у сфері соціального страхування похідна від дієздатності, яка необхідна фізичній особі для здійснення тих чи інших видів діяльності. Соціально-страхова дієздатність виникає одночасно з правоздатністю у цій царині. Трудова правоздатність працівника пов'язана з досягненням певного віку. Так, не прийняття на роботу осіб, молодших 16 років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює (ст. 188 КЗпП України)¹³.

Слід погодитися з М.Ю. Федоровою, що соціально-страхова дієздатність неповнолітніх похідна від трудової і виникає після укладення трудового договору, одночасно із соціально-страховою правоздатністю¹⁴.

Отже, застрахованою особою є будь-яка фізична особа, яка підлягає загально-

обов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) страхові внески та/або за яку вони сплачувались або сплачуються.

Ще одним суб'єктом правовідносин із соціального страхування є страховальник. До їх числа, за ст. 6 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, належать роботодавці та інші особи, які сплачують внески на державне соціальне страхування. Страховальником є самостійний суб'єкт, основний обов'язок якого полягає у сплаті страхових внесків. Його правосуб'єктність виникає з моменту реєстрації в якості платника страхових внесків. Так, страховальник у пенсійній системі набуває статусу платника страхових внесків з дня взяття їх на облік територіальним органом Пенсійного фонду, а особи, які досягли 16-річного віку й не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, – з дня набрання чинності договору про їх добровільну участь¹⁵.

Не поділяємо погляду М.В. Лушнікової, що правосуб'єктність роботодавця виникає з моменту реєстрації в якості платника страхових внесків¹⁶. Якщо це припустити, то виникне ситуація, коли стане ускладненим або неможливим захист прав найманих працівників внаслідок того, що фактичний роботодавець юридично таким не являється, позаяк не зареєстрований як платник внесків.

Основним контрагентом страховальника в соціально-страхових правовідносинах є страховик. Ними є фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування. Цільовими страховими фондами є: фонд пенсійного страхування, фонд страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, фонд медичного страхування, фонд страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, фонд страхування на випадок безробіття. Надзвичайно серйозною проблемою є відсутність на сьогоднішній день стандартних правил, що визначають порядок діяльності та повноваження страховиків у різних видах соціального страхування.

1. *Загальна теорія держави і права: Підруч.* / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – С. 335. 2. *Толстой Ю.К.* К теорії правоотношения. – Л.: Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1959. – С. 67. 3. *Протасов В.Н.* Правоотношение как система. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 52. 4. *Галаван З.С.* Особливості правового регулювання праці слідчих ОВС як суб'єктів трудового права України: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2009. – С. 24, 25. 5. *Іванова Р.И.* Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 85. 6. *Зайкин А.Д.* Правоотношения по социальному обеспечению. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 61–86. 7. *Боднарук М.І.* Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 171. 8. *Прилипко С.М., Ярошенко О.М.* Трудове право України: Підруч. – 3-є вид., перероб. і доп. – Х.: ФІНН, 2010. – С. 110, 111. 9. *Жернаков В.В.* Поняття примусової праці за законодавством України // *Право України.* – 1997. – №10. – С. 35, 39. 10. *Бегичев Б.К.* Трудове правоспособность советских граждан. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 36, 37. 11. *Андреев В.С.* Правоотношения по государственному страхованию в СССР. – М.: Изд-во Московского гос. ун-та, 1962. – С. 16. 12. *Стаховська Н.М.* Відносини в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – С. 10. 13. *Кодекс законів про працю України:* затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р., № 322-VIII // *ВВР УРСР.* – 1971. – № 50 (Додаток). – Ст. 375. 14. *Федорова М.Ю.* Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования. – Омск: Омский гос. ун-т, 2003. – С. 174. 15. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування:* Закон України від 09.07.2003 р., № 1058-IV // *ВВР України.* – 2003. – № 49-51. – Ст. 376. 16. *Лушникова М.В.* Налоговое право. Часть общая. – Ярославль: Ярославский гос. ун-т, 1998. – С. 142.